

УДК 726 (477.84)

Оксана Дячок

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ КАТЕДРАЛЬНИЙ СОБОР: ІСТОРІЯ БУДІВНИЦТВА, РОЗВИТКУ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ХРАМУ

У статті досліджено історію пам'ятки барокової архітектури XVIII століття у місті Тернополі. Висвітлено історичні передумови будівництва костелу, проаналізовано ймовірне авторство цієї споруди, розквіт, руйнування та відновлення храму. Визначено, що костел постійно перебував у центрі усіх історичних і політичних подій міста, відігравав важливу роль у популяризації християнських цінностей, був центром просвіти й культури.

Ключові слова: бароко, собор, пам'ятка архітектури, соціально-політичні процеси, орден Домініканців, орден Єзуїтів.

Оксана Дячок

ТЕРНОПОЛЬСКИЙ КАФЕДРАЛЬНЫЙ СОБОР: ИСТОРИЯ СТРОИТЕЛЬСТВА, РАЗВИТИЯ И ВОССТАНОВЛЕНИЕ ХРАМА

В статье исследована история памятника барокковой архитектуры XVIII века в городе Тернополе. Освящены исторические предпосылки строительства костела, проанализированы вероятное авторство этого сооружения, расцвет, разрушение и восстановление храма. Определено, что костел постоянно находился в центре всех исторических и политических событий города, играл важную роль в популяризации христианских ценностей, был центром просвещения и культуры.

Ключевые слова: барокко, храм, памятник архитектуры, общественно-политические процессы, орден Доминиканцев, орден Иезуитов.

Oksana Dyachok

THE TERNOPIL CATHEDRAL: THE HISTORY OF IT'S BUILDING, DEVELOPMENT AND RENEWAL

The article examines the history of Ternopil Dominican Church, places of the eighteenth century. Shown the impact of the socio-political and strategic changes to the sanctuary, its importance in the social and cultural processes, role in promoting Christian values. There are no materials about the temple in archives. Therefore, the study of the history of this Sanctuary is important.

During many centuries the territory of Ukraine was split between different foreign countries. The rule of Russia, Poland, Austria was not conducive nor to the development of Ukrainian statehood, nor the free choice of religion. Introducing Catholicism in Galicia, the Poles began to build lots of churches. The city's owner Jozef Potocki has built Roman Catholic Church with the monastery in 1749 on a place of the ruined Ukrainian Orthodox Church.

The researchers of the history of the city say that the Rome-Catholic temple with the monastery was built in 1749–1779. The first name of the temple was st. Vincent Ferrer's church. Some scientists, like Metchislav Gembarovich considered August Moschynskyy the author of the project. Some historians, like Bogdan Ianush, didn't agree with that, because 18 year old August could not create such a masterpiece.

But, after the Riga peacefull agreement (1921), when the paintings from the royal collection, were turned back from St. Petersburg to Poland, the original plan of the cathedral has been found. Its author was August Moschynskiy.

In the initial project of the Church was rectangular with a main axis. The main chancel was on the building grid line. The frontage had to be relatively low, with a triangular attikom. It had two small towers and a great dome. The dominant role belonged to the dome; the towers were not attached

special importance. The church was built according to the traditions of the Polish construction – clearly dedicated main facade with two towers like a Gothic Temple, elongated in plan like Basilica. The temple was a defensive structure with an adjoined monastery. The main facade was divided with the moldings into three tiers. Two square towers have pyramidal cupolas. The walls have the pilasters with capitals of Ionic order. The inner decoration with carved altars. The frescoes of the dome reflected the important events in the history of the Dominican order.

Analysing the arcitecture of Ukrainian baroque, we can see that it has it's own characteristic features. In particular, the main facade was never strictly expressed, cruciform churches were opened from all sides, they had dynamic composition of main volume.

However, we can see that the tradition of Western European construction won. The temple has clearly highlighted main facade with two towers.

Since 1800's the rule in Ternopil was frequently changed, the same as the temple's owners. The temple frequently was in a running state. The greatest destructions were caused by the Russian army during the World War I and the World War II. The restoration after the war was finished in 1959. Lots of sculptural elements were not restored. There was no even an attempt to renovate the interior's murals. The storage was placed in a temple – the architectural monument. The murals were finally ruined in 1978 when the church was refitted to the city painting gallery.

With the coming of independence of Ukraine and the rebirth of spirituality in society the Temple started to be intended used. The renovated church became the place of interest of the city and one of the main centers of the Greek-Catholic faith, educational and cultural center.

Key words: *the baroque, church, a monument of architecture, the socio-political processes, the order of the Dominicans, the order of the Jesuits.*

Домініканський костел XVIII століття у Тернополі є пам'яткою архітектури пізнього європейського бароко, однією з головних духовних святинь міста. Сьогодні Катедральний собор Непорочного Зачаття Пресвятої Богородиці – осередок греко-католицької віри, центр духовного становлення, просвіти і культури.

Мистецтво українського сакрального зодчества вже давно привертає увагу, як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У публікаціях істориків, архівістів, мистецтвознавців, краєзнавців, журналістів ми бачимо висвітлення окремих аспектів історії Тернопільської катедрі, конфесійних і соціально-політичних змін у Галичині. Серед дослідників – Л. Бойцун [1, 2], О. Глубіш [3, 4], І. Дуда, Б. Мельничук [8, 9], Б. Новосядлий, Н. Шподарунок [4], Г. Гордієнко [5], Т. Дідух [7], Н. Григоруk [6] та ін. Про будівництво, злеті, падіння і відродження храму не збереглося архівних матеріалів, уся його історія вибрана з історико-краєзнавчих хронік, публіцистичної літератури, спогадів очевидців. Тому дослідження історії цієї святині є актуальною.

Мета статті – дослідити історію будівництва, розквіту, руйнування та відродження храму, визначити ймовірне авторство цієї споруди.

Дослідники історії міста Тернополя стверджують, що римо-католицький костел святого Вінсента Феррера з монастирем був збудований у 1749–1779 роках. Саме такою була перша назва храму. Його спорудили на місці української православної Марійської церкви, яку тодішній власник міста Йосиф Потоцький заборонив реставрувати. У цей час поляки, насаджуючи католицизм в Галичині, масово будували костели [2, с. 76–83; 9, с. 35–36].

На жаль, архіви не містять відомостей – хто автор проекту храму. За однією з версій це був архітектор Ян де Вітте, відомий голландський майстер, який жив приблизно в 1700–1785 роках. Деякі польські дослідники, зокрема, доктор Мечислав Гембарович вважали автором проекту Августа Мошинського. Проте краєзнавець Богдан Януш зазначив, що Тернопільський Домініканський костел належить до “найцінніших творів архітектури пізнього бароко”, а тому вісімнадцятилітній Август не зміг би створити такий шедевр [4, с. 19–20].

Проте після Ризької мирної угоди (1921), коли до Польщі повернулись із Санкт-Петербурга повернулись колекції малюнків і гравюр з королівських зібрань, виявлено оригінальний план костелу в Тернополі авторства Августа Мошинського. Первісний план у концепції А. Мошинського був компромісом між центральною будівлею і прямокутним

костелом з головною віссю, на якій розміщений головний вівтар. Фасад мав бути порівняно низьким, з трикутним аттиком, мав дві невеликі вежі, великий купол, посаджений на присадкуватому барабані. У початковому плані домінуюча роль належала бані, вежам не надавали особливого значення.

Аналізуючи твори сакральної архітектури доби українського бароко, переконуємося, що вони мали певні особливості. Зокрема, вирізнялися відсутністю чітко вираженого головного фасаду. Це, зазвичай, хрестоподібні храми, які були відкритими з усіх боків, мали динамічну композицію центрального об'єму. Куполи грушовидної форми розташовувалися на гранчастих барабанах [5, с. 142].

Проте бачимо, що традиція західноєвропейського будівництва перемогла. Храм має чітко виділений головний фасад з двома вежами, збудований як тринавна базиліка. Поєднання центральної нави овальної форми з бічними було оригінальним рішенням, яке трапляється лише в не дуже багатьох храмах світу. Між монастирем і костелом розташований закритий “італійський” дворик. Карнизи головного фасаду поділяють його на три яруси, дві квадратні в плані вежі мають оригінальні видовжені пірамідальні куполи. Пілястри з капітелями іонічного ордеру оживляють стіни, вікна оздоблені сандриками і рокайлевим обрамленням. У бокових стінах високо розташовані вікна, через які в приміщення проникає світло. Середня нава перекрита півциркульним склепінням із розпалубками. Бокові нави вдвічі нижчі від головної. Масивна овальна баня з люкарнами завершується ліхтарем. Відомі майстри пізнього бароко львів'яни Станіслав Строїнський та Юзеф Хойницький розписали інтер'єр. На фресках купола були відображені важливі події з історії домініканського ордену, а розпис бокової нави був присвячений Богородиці. Фігури амвону були виконані у стилі рококо. У храмі зберігався чудотворний образ Матері Божої Ружанкової, який, за даними мистецтвознавців, тепер перебуває у Домініканському костьолі Познані [9, с. 35–36].

12 вересня 1779 року храм освятив львівський єпископ Криспіан Цешковський. Після першого поділу Польщі у 1772 році й до 1809 року, коли Східна Галичина була передана під владу Австрії, за розпорядженням канцелярії отці домініканського ордену передали монастир ордену єзуїтів. У монастирі розмістили “нормальну” (чотирикласну) школу, військовий склад і окружну касу [4].

У грудні 1809 року російська армія князя С. Голіцина зайняла Тернопільський округ, а тернополяни стали підданими царя Олександра І. Домініканський костел та монастир перебували у занедбаному стані [9, с. 44].

У 1815 році, після укладання таємного союзу Франції, Англії і Австрії, царська Росія віддала Галичину Австрії. 19 вересня 1820 року до міста прибули ченці – єзуїти, серед них професори Єзуїтської колегії, етнографи, отці та брати. Поруч з костелом була відкрита гімназія, а у вересні 1821 року вона зайняла південне крило монастиря. У культурному житті міста гімназія відігравала значну роль, нею опікувалися монахи. Завдяки гімназії місто стало відомим не лише в Східній Галичині, а й у інших регіонах Австрійської імперії. 1823 року гімназію переформували у лицей, а з її піднесенням настала доба відродження Домініканського костелу [2, с. 77].

“Весна народів” 1848 року і часткова лібералізація національної політики в Австро-Угорщині дала Галичині змогу стати осередком розвитку української культури, літератури і науки, завдяки зусиллям наукових, церковних та культурних діячів. Через освіту формувалась українська еліта. Проте після розпуску за наказом цісаря від 7 травня 1848 року ордену єзуїтів монастирський навчальний заклад було закрито. Коли більшість ченців покинула місто, в будинку конквікту розмістилися військові казарми, а з 1854 року – шпиталь, згодом – житлові приміщення. У монастирі розташувалися крамниці та приватне житло.

У 1870 році одна з веж костелу була пошкоджена, і з 1878 року єзуїт отець Франк розпочав реставраційні роботи. Запрошений із польського міста Ниси художник Кароль Стольпер відновив вівтарі головного престолу та престолу Матері Божої і святилища. Були відремонтовані деякі приміщення монастиря, додано крило монастиря з боку саду та продовжено на південний схід наявне. Багато років єзуїти намагалися викупити у домініканців костел, монастир та іншу власність, однак ті не погодились. Тому в 1901 році єзуїти залишили

монастир, забравши різьблені фігури святих з головного вівтаря та срібні шати з образу святого Вікентія з Феррари. Костел і монастирські приміщення знову віддали домініканцям, а новозбудовані приміщення продали [4].

1898 року в кутку бічного коридору монастиря ордену домініканців уперше відкрили руський (український) клас. У серпні 1903 року, коли Державна Польська гімназія перейшла до нового приміщення, в монастир повернулись отці домініканці. Вони відремонтували монастир, а в 1906 році Комісія консерваторів Східної Галичини затвердила план реставрації веж костелу. Члени комісії визнали за необхідне замінити престоли XIX століття. Колишню єзуїтську захристію перебудували під каплицю Скорботної Матері Божої. Реставрація Домініканського костелу тривала під керівництвом архітектора Владислава Садловського з 1908 до 1910 року. За цей час споруджено новий купол, встановлено новий орган і малі бічні вівтарі, храм електрифіковано. Художник Кароль Політинський відновив старі фрески і створив нові. Праворуч у головній наві встановлено барокову скульптуру Богородиці, яка тримала в руках поламани блискавки гніву Божого. На одній з консолей встановили фігуру Найсвятішого Серця Христа [4, с.31].

Під час Першої світової війни в Тернопіль у 1914 році зайшла російська армія. Солдати обстріляли фасад костелу, пошкодили фігури святих на фронтоні, знищили вівтар Богородиці, пограбували крамниці й склади, у монастирі влаштували конюшні, викрали дзвони та цінні речі з костелу. Відступаючи, у 1917 році російські солдати під керівництвом офіцерів підпалили та пограбували місто, перетворивши його на руїни [2, с. 80–82; 6, с. 182].

У післявоєнний період Тернопіль знову опинився під владою Польщі. Від 1920 і до 1930 року костел реставрували – відновили вежі, орган, відремонтували дах [9, с. 183]. У вересні 1939 року Тернопіль окупувала Червона армія. Відразу ж, 19 вересня, радянські солдати під командуванням офіцера методично обстрілювали із гармати Домініканський костел, згодом – підпалили. Згоріли бічні вівтарі, орган, були пошкоджені фрески. Приміщення монастиря розграбували. Це було одне з найзначніших руйнувань культових споруд з боку радянської влади [2, с. 80].

Під час перебування у місті німців до монастиря в 1942 році повернулися домініканці, які частково здійснили ремонтні роботи будівлі, накрили вежі низьким пірамідальним дахом. Та у квітні 1944 р. під час боїв за Тернопіль Домініканському костелу знову завдано значних руйнувань.

У 1959 році завершилася післявоєнна реставрація будівлі. Багатьох скульптурних елементів оздоблення не було відновлено і навіть не зроблено спроби врятувати розписи інтер'єру. Влада почала активний наступ на церкву [7]. У храмі – пам'ятці зодчества – розмістили склад. Остаточо знищили фрески внаслідок переобладнання костелу під міську художню галерею у 1978 році, що була розташована у храмі до 1989 року. Використовувати знову за призначенням храм почали з настанням незалежності України.

Таким чином, Тернопільський храм за більш як двохсотлітню історію перебував у центрі усіх історичних та політичних подій міста, відігравав важливу роль у популяризації християнських цінностей, був центром просвіти і культури. Збудований у 1778 році, за проектом, імовірно, Августа Моциньського у стилі пізнього бароко, собор не раз був зруйнований та, попри усі біди й негаразди, вистояв та відродився.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойцун Л. Домініканський костюл у Тернополі / Л. Бойцун // Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / [редкол.: Г. Яворський та ін.]. – Тернопіль : Збруч, 2008. – Т. 3 : П–Я. – С. 101.
2. Бойцун Л. Тернопіль у плині літ: історико-краєзнавчі замальовки / Л. Бойцун. – Тернопіль, 2002. – 392 с.
3. Глубіш О. Симфонія Катедрального собору: минуле і сучасність / о. О. Глубіш, Н. Шподарунок. – Тернопіль : Джура, 1999. – 115 с.
4. Глубіш О. Катедра / О. Глубіш, Б. Новосядлий, Н. Шподарунок. – Тернопіль : Джура, 2009. – 377 с.

5. Гордієнко Г. Основні символи українського бароко / Г. Гордієнко // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2014. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 142–144.
6. Григорук Н. Політика Австро-Угорщини стосовно українського питання в Галичині в кінці XIX – на початку XX ст. / Н. Григорук // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2013. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 182–187.
7. Дідух Т. Особливості конфесійного життя греко-католицької церкви на Тернопільщині у 1958–1964 рр. / Т. Дідух // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2014. – Вип. 2. – Ч. 2. – С. 123–127.
8. Дуда І. Тернопіль. Що? Де? Як? / І. Дуда, Б. Мельничук. – К., 1989. – 239 с.
9. Дуда І. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка. Частина I / І. Дуда. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2010. – 296 с.

REFERENCES

1. Boitsun, L. (2008), *Dominikanskyi kostol u Ternopoli* [Dominican Church in Ternopil], *Ternopilskyi entsyklopedychnyi slovnyk : u 4 t.* [Ternopil Encyclopedic Dictionary: in 4 volumes], [Ed. board: H. Jaworski and others.], Vol. 3, Ternopil, Vydavnycho-poligraf kombinat, p. 101. (in Ukrainian).
2. Boitsun, L. (2002), *Ternopil u plyni lit: Istoryko-kraieznavchi zamalovky* [Ternopil in current years: Historical and regional sketches], Ternopil. (in Ukrainian).
3. Glubish, O. and Shpodarunok, N. (1999), *Symfoniia Katedralnoho soboru: mynule i suchasnist* [Symphony of Cathedral Church: the past and the present], Ternopil, Dzhura. (in Ukrainian).
4. Glubish, O., Novosiadlyi, B. and Shpodarunok, N. (2009), *Katedra* [Katedra], Ternopil, Dzhura. (in Ukrainian).
5. Gordienko, G. (2014), The main characters of Ukrainian Baroque, *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriiia* [The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Specialization: History], Iss. 2, part 2, Ternopil, pp. 142–144 (in Ukrainian).
6. Grygoruk, N. (2013), The policy of Austria-Hungary on the Ukrainian question in Galicia in the late XIX – early XX century, *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriiia* [The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Specialization: History], Iss. 1, part 1, Ternopil, pp. 182–187. (in Ukrainian).
7. Didukh, T. (2014), Features of denominational life of the Greek Catholic Church in Ternopil region in the 1958–1964 years, *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriiia* [The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Specialization: History], Iss. 2, part 2, Ternopil, pp. 123–127. (in Ukrainian).
8. Duda, I. and Melnychuk, B. (1989), *Ternopil. Shcho? De? Yak?* [Ternopil. What? Where? As?], Kiev. (in Ukrainian).
9. Duda, I. (2010), *Ternopil. 1540–1944. Istoryko-kraieznavcha khronika. Chastyina I* [Ternopil. 1540–1944. Local and History Chronicle], Part I, Ternopil, Navchalna knyha-Bohdan. (in Ukrainian).